СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНЦІВ БОЙКІВЩИНИ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Зоряна НЕБЕСНА
аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. *У статті розглядаються соціально-історичні передумови виникнення бойківської педагогіки. Проаналізовано створені народом основні методи та прийоми сімейного виховання. Визначено тенденції, умови та функції формування прогресивних ідей та системи виховання бойків.*

Ключові слова: *бойківська сім'я, етнопедагогіка, методи сімейного виховання, сімейні традиції, система виховання.*

Дошкільний вік – найважливіший період людського життя. І від того, яке було дитинство, виховання дошкільника, значною мірою залежить, якою людиною стане він у майбутньому.

Коротко завдання сімейної педагогіки можна визначити так: виховання має зробити людину здатною до осягнення її призначення. Природа та суспільне призначення людини – основа її хорошого виховання. Цю мудру заповідь бойківської педагогіки уявляємо собі як олюднення особистості та підготовку її до життя, реалізацію її особистісного виявлення. Підставою для такого висновку є традиційна бойківська педагогіка як педагогіка життя.

Сімейне виховання, яке здійснювалося спочатку в родині й розвивалося в суспільстві, було предметом досліджень М.Стельмаховича, Г.Ващенка, Є.Сявавко, В.Сухомлинського, К.Ушинського. Важливо, що тепер у змісті сімейного виховання виділяють моральний аспект, ознаки формування ціннісних орієнтацій молоді, гідності родинних почуттів. На сучасному етапі глибокі наукові дослідження педагогічних аспектів сімейного виховання проводять П.Кононенко, П.Щербань, В.Борисенко, Т.Усатенко.

З метою відродження втрачених національних духовних та моральних цінностей постала необхідність звернутися до народних витоків, на яких виховувалися покоління українців Бойківщини. Спостерігаємо відчутний інтерес до виховного досвіду народу, що пояснюється такими чинниками: доступністю народно-педагогічного змісту для широкого загалу в суспільстві, зокрема й для дошкільників; його прикладним спрямуванням; співзвучністю з повсякденними духовними потребами та інтересами батьків і дітей; невичерпним виховним потенціалом.

Г.Ващенко розглядав виховання людини на засадах християнської моралі й на здобутках духовності українського народу. Свою працю «Виховний ідеал» він завершує словами: «Плекаючи свої кращі традиції, борячись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них» [*1*, 182].

Чимало науковців шукають оптимальний варіант педагогічного впливу на формування особистості, яка б відповідала ідеалу українця. Вважаємо, що розв'язання даної проблеми можливе з урахуванням педагогічного досвіду попередніх поколінь у справі навчання й виховання нової генерації. Уже В.Сухомлинський у своїх творах неодноразово закликає шанувати і зберігати скарби народної душі, найкращі вияви творчої спадщини народу, народні моральні ідеали, глибоко вивчати свій родовід та плекати його генетичну пам'ять: «І нехай проклятий буде той, хто хоч однією думкою, одним словом, одним вчинком буде виявляти зневагу... до народу, що дав усім нам життя...» [*7*, 42].

Бойківська педагогіка з її моральними проповідями, традиціями, уявленнями, виховними настановами, досвідом сімейного виховання особливо актуальна в наш час.

Отже, актуальність пропонованої статті зумовлена соціальними потребами сучасного суспільства в розбудові суверенної української держави й вихованням підростаючих поколінь на основі відроджуваної культури бойківського народу, її недостатньою розробкою в науці і незадовільним використанням досягнень української етнопедагогіки в теорії і практиці сімейного виховання в системі гуманітарної освіти.

Нині соціальна ситуація в Україні така, що досить часто ігноруються національні особливості, етнопедагогічні стереотипи, відображені в побуті, звичаях. Це нерідко призводить до того, що національно-психологічні особливості дітей вступають у протиріччя з цілями, способами, методами сімейного виховання.

Проблема сімейного виховання горян є однією з актуальних проблем суспільного розвитку. В усі періоди історичного розвитку важливими були звичаї та традиції, що визначали поведінку людини. Проте щоб людина дотримува-

лася їх, необхідно усвідомлювати цю обрядовість. До кожного бойка, зокрема до дитини, необхідно донести зміст сімейних традицій, уявлень, понять, усього того, на чому базуються моральні підвалини сім'ї, народу, суспільства. Однак знати традиції ще не означає дотримуватись їх. Лише ті обряди, які емоційно відгукнулися у свідомості людини й визнані нею, можуть згодом реалізуватися в діях, у поведінці. Їх впливова дія збігається із самою сутністю етнопедагогіки, зокрема з її гуманістичним спрямуванням, націленим на маніфестування вічності життя та нерозривної спадкоємності духовних надбань мертвих, живих і ненароджених поколінь [*2*, 13].

До питань народної педагогіки великий інтерес проявляли класики педагогіки. Основоположник світової педагогіки Я.Коменський один із перших дав теоретичне обґрунтування народному вихованню.

К.Ушинський за результатами детального аналізу систем виховання дійшов висновку, що для кожного народу притаманна своя національна система виховання. Сучасними для нашого дослідження є думки педагога про те, що на виховання певним чином впливає характер народу, національно-етнічні та психологічні особливості народів, їхні звичаї та традиції, побут, історія культури тощо.

Значення ідей і досвіду народного виховання для розвитку педагогічної думки відзначали й інші педагоги Заходу й Росії: Ж.-Ж. Руссо, Н.Константінов, А.Макаренко, Є.Мединський, І.Песталоцці, В.Сухомлинський.

Ця проблема відображена в сучасній етнологічній, історичній і педагогічній літературі. Про це свідчать фундаментальні праці І.Кона, П.Кононенка, Т.Кононенка, М.Стельмаховича, Є.Сявавко та інших. Учені охарактеризували ставлення до сімейних традицій, вказали на шляхи відродження, розвитку прогресивних звичаїв, визначили їх роль у вихованні підростаючого покоління.

На нашу думку, знання та переживання моральних принципів і норм тісно пов'язане з усвідомленням зразків моральної поведінки і сприяє формуванню моральних оцінок учинків. Саме тому Є.Сявавко наголошувала, що «високоморальною в народному розумінні може бути тільки та людина, яка живе з своєї праці. Тільки працьовитій людині властиві всі інші якості високоморальної людини: чесність, правдивість, щирість» [*11*, 88].

Родина – основа морального виховання дитини. У хорошій родині життя пройняте любов'ю, взаємопорозумінням, взаємоповагою. У ній немає місця бездушності й жорстокості, брехні. У родині людина засвоює і здійснює душевне милосердя, у ній плекаються найблагородніші емоційні переживання, первини моральних чеснот і благородних учинків, рідна мова, традиції і звичаї, громадянська культура.

Перші моральні норми дитина, за традиціями бойківської педагогіки, мала пізнати в сім'ї. Саме тут дітей із найменшого віку навчали: поважай старшого, не нехтуй його порадами, в усьому віддавай йому першість, шануй старість. Етнологи відзначають у побуті великих сімей своєрідну субординацію. Так, коли всі сідали за стіл і їли з однієї миски, спочатку набирав страву найстарший член сім'ї, а потім усі інші, віддаючи першість старшому за віком. Коли хтось із дітей намагався порушити це правило, його тут же, за столом, карали. До батька, матері, старших членів родини і до взагалі старших за віком людей у горян прийнято звертатися на «Ви». Діти повинні чемно вітатися зі старшими, вклонятись при зустрічі, а хлопчики знімати головний убір. Такий життєвий лад мав величезний позитивний вплив на формування моральності дітей. Як зазначає Є.Сявавко, у таких умовах «дитина привчалась до думки, що в суспільстві більшу винагороду одержує той, чия участь у суспільно корисній праці більша, хто може більше зробити для інших, у кого більший досвід» [*11*, 87]. Саме на цю особливість варто звертати більше уваги й у сучасному вихованні, адже нині діти отримують усе найкраще, і то в першу чергу. Це, як не прикро, розвиває дитячий егоїзм, який у старшому віці призводить іноді до небажаних учинків.

Бойки допускають і фізичне покарання дітей. Проте на сьогодні до цих засобів вдаються тільки в тому випадку, коли дитина досягла певного віку й чинить шкоду свідомо. Горяни знають багато способів перевірити свідомість дитини. Одним із них є розуміння чи нерозуміння дитиною сили вогню: коли вона тягне руку до вогню, не розуміючи, що там пече, її не карають, тому що вона не розуміє наслідків. Ту дитину, яка усвідомлює, що вогонь пече, як думають бойки, можна «виховувати прутом». Тілесне покарання здебільшого не було сильним і застосовувалося рідко. Найчастіше його метою було не зробити боляче дитині, а загострити увагу на серйозності провини, щоб запобігти її повторенню. Переважно покарання супроводжувалося словесним повчанням і поясненням негідної поведінки. Звичайно, існували й інші, присутні дотепер, виховні засоби – лякання дітей лісовими бабами, дідами, «бабайками», які крадуть неслухняних дітей і зав'язують у мішок, циганами тощо [*8*].

Моральне виховання здійснюється за допомогою певних засобів, під якими, за словами М.Стельмаховича, «варто розуміти той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку» [*6*, 50].

На думку В.Мосіяшенка, провідними серед засобів педагогіки є: «рідна мова, усна народна творчість, національна міфологія і символіка, народне мистецтво, національні традиції, звичаї і обряди, ритуали та урочистості, безпосередня особиста праця, природа, колискова пісня, атмосфера сімейної домівки, приклад старших, самодіяльність, афоризми, приказки» [*4*, 15]. Народна творчість і релігія стали сукупністю психотерапевтичних формул, котрі сприяли становленню дитини як особистості. З їх допомогою виховували почуття гуманності. Заповідь «Люби ближнього свого, як самого себе» стала однією з базових засад соціалізації бойківських дітей. Батьки і церковні наставники прагнули виростити дітей чуйними, плекали в них людяність та милосердя, щирість і правдиве розуміння людських стосунків, навчали відкидати байдужість, споглядальність, марнотратство й лукавство. У цих засобах втілені бойківська мораль і норми співжиття, дотримуючись яких та передаючи з покоління в покоління, українці Бойківщини виробляли в собі риси сильного характеру, вдачу, що слугувало основою їх життєдіяльності впродовж віків.

Подальші перспективи вирішення проблем морального виховання горян, як засвідчує аналіз, вимагають пошуку нових ефективних або переосмислення відомих народно-педагогічних засобів.

Виховання моралі в дитини повинно ґрунтуватися на сімейних традиціях, закладених віковою мудрістю. Цей потенціал має етнологія. Педагогіка виходить із того, що виховання дитини потрібно проводити в ранньому віці. Це підтверджують українські прислів'я: «З молодого, як з воску, що схочеш те й виліпиш»; «Дерево гнуть, поки молоде, дитину виховують, поки мала» [*7*, 8]. Виховання дітей – одна з найважливіших функцій бойківської сім'ї, а сімейний уклад, атмосфера, в якій живе дитина, є постійно діючим виховним фактором.

Варто також зазначити, що процеси демократизації суспільства принесли не тільки користь, але й значні втрати у справу виховання. Ось чому нинішній стан сімейного виховання в бойківських родинах незадовільний. Він не відповідає загальноприйнятим вимогам морально-психологічної підготовки дітей до життя. Втрачаються добрі звичаї поваги до старших, до жінок, любові до збереження й дотримання звичаєвості. Діти не знають своєї національної культури, традицій, рідної мови. Школа призначена виховувати дітей у дусі цілеспрямованості, співпраці, взаємодопомоги, єднання, вільних гуманних стосунків. Саме тому, відроджуючи сучасну бойківську сімейно-побутову обрядовість, необхідно спиратися на досвід ідей сімейного виховання, які знайшли своє відображення в етнічній педагогіці українців Бойківщини.

Отже, феноменальність сімейного виховання в системі гуманітарної освіти полягає не тільки в здатності формувати справжню людину, а й у вмінні неухильно забезпечувати плекання в душі народу людських талантів, у тому числі й педагогічних. Традиційна сімейна обрядовість, можливо, й не дасть вичерпних відповідей на всі питання, які постали в наш бурхливий час. Але вона може застерегти від того, що нам не слід робити. Тому не треба перетворювати її в музейний експонат. Адже обрядовість – це не лише вчорашній день, а й наше майбутнє.

Тут надзвичайна роль належить сім'ї: вона може щепити вікові традиційні поняття, риси характеру, симпатії, ідеали, ментальність Роду. Родове начало – бездонне джерело формування людини й етносу. Але тут і набуває особливої гостроти проблема типу сім'ї (носія генеалогії Роду): одним буде вплив етнічно одноцільної родини, або родини, хоч і розширеної представниками інших етносів, однак згуртованої єдністю інтересів і поглядів; і якісно зовсім іншим – у родині, в яку інкорпорується представник певної нації. А надто з дитинства. Тоді одне покоління ще утримує в собі сутності первородної субстанції, а інше – все більше втрачає їх. Особливо з втратою мови, а відтак культури, традицій, історичної пам'яті, родової ментальності [*2*, 15].

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць посідає родина, сім'я. Саме вона є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. Тож недарма кажуть: коли міцна сім'я, то й сильна держава. Від фізичного та морального здоров'я сім'ї, охорони материнства й дитинства, піклування про сиріт, вдів, калік, старих, обездолених залежить духовне благополуччя народу. Зневірена, зневажена сім'я– загублене покоління, втрачене майбутнє.

Сім'я – це життєдайний осередок, що приводить на світ Божий, плекає найвищу цінність людства – дітей, цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожен батько і мати мають можливість повторити та продовжити себе у своїх потомках. Кожна людина є смертною. Але сім'я, рід, народ – безсмертні. Тому виховний вплив родини на формування й етнізацію особистості, на щоденне наше буття переоцінити неможливо.

Зазначимо, що формування особистості, її свідомості є сімейно-виховним завданням. Теорія соціального виховання, зокрема сімейного, передбачає інтеграцію педагогіки і сім'ї, широке використання в сімейному вихованні можливостей педагогічної науки, формування в індивіда знань, ціннісного ставлення до родини, переконань у доцільності й необхідності дотримання сімейних норм. Тобто в сім'ї дитина засвоює початкові моральні знання, залучається до міжособистісних відносин, готується до повновартісного входження до інших мікрогруп та макросоціуму.

Як структурна одиниця бойківська сім'я віддзеркалює загальний стан суспільства. За сучасної соціальної, економічної і духовної ситуації в Україні інститут сім'ї зазнає матеріальних і морально-психологічних труднощів. Наслідком цього є зменшення народжуваності, зниження рівня орієнтації на виховання дітей. Слід зважати й на те, що невикористання батьками (через об'єктивні і суб'єктивні причини) досвіду педагогіки, психолого-педагогічних знань також не сприяє становленню та розвитку виховного потенціалу сім'ї.

Попри руйнування усталених світоглядних стереотипів, роль сім'ї в суспільстві зростає. Вона залишається головним соціальним інститутом, де формуються пріоритетні складові соціалізації: моральні й культурні цінності особистості. Це зумовлено об'єктивними процесами гуманізації і демократизації суспільних відносин, усвідомленням переважання сім'ї у вихованні дітей.

Надзвичайно важливе значення для сімейних взаємовідносин бойків мали літургії, проповіді парохів, катехизм. Рівноцінною їм була громадська думка, яка базувалася на встановлених канонах християнської моралі і традицій. Власне, вона встановила ряд правил, дотримуючись яких кожен соціальний суб'єкт міг повністю себе реалізувати. Це норми поведінки для всіх членів родини – від старійшини до малолітньої дитини – і в родині, і в громаді. Отже, громадська думка впливає на виховання дитини як опосередковано – через батьків, старших членів сім'ї, так і безпосередньо – через залучення дітей до вивчення катехізису в церкві та недільних школах. Щодо етикету і традиційних норм на рівні міжособистісних стосунків чоловіка й жінки зберігалася амбівалентна асиметрія: спостерігалася неоднозначна модель оцінювання та приписів «пристойності» щодо поведінки обох статей. Отже, в процесі етнізації родинне виховання горян наповнюється якісно новим змістом, ставить перед собою чітку і зрозумілу мету – виховати доброго й порядного бойківського християнина на звичаях,

традиціях, обрядах, реліквіях. Про це К. Ушинський писав, що християнське виховання «… дає життя і вказує вищу мету всякому вихованню, воно ж повинно служити… джерелом усякого світла і всякої істини» [*12*, 593]. Бойківське виховання впродовж усього розвитку та становлення набувало особливих самобутніх рис, де родина ставала активним чинником формування свідомості й самосвідомості.

Взаємовідносини поколінь ґрунтувалися насамперед на вихованні старшими молодших. У родині українців Бойківщини основним вихователем і наставником була мати. Спілкування дитини й матері встановлювало той особливий психологічний зв'язок, якого не могли досягти інші члени родини. Комунікації в малій родині здійснювалися здебільшого по прямій лінії: дідусь, бабуся – батько, мати – сини, дочки. У великій родині взаємовідносини між поколіннями були розширені завдяки безпосередньому спілкуванню з бічними лініями – двоюрідними братами й сестрами. Родинне спілкування було носієм необхідних досвіду і знань, які формували повноцінного члена суспільства.

Сьогодні великими проблемами для Бойківщини є деградація, моральне розтління, духовний занепад, алкоголізм та наркоманія. Вимирають села, скорочується народжуваність, зростає смертність. Матері виховують у закордонних наймах чужих дітей, доглядають чужих батьків, залишивши власних. На превеликий жаль, цим питанням сучасна влада приділяє недостатньо уваги.

Потрібно повернути із заробітчанства молодих, сильних, працьовитих, мудрих, але знедолених розлукою та чужиною емігрантів. Повернути молоді сім'ї, аби народжувалось молоде покоління.

У цьому процесі неабияка роль відводиться сім'ї. Бо саме вона повинна стати джерелом формування патріотизму й національного духу дитини. У першу чергу самі батьки мають бути патріотами рідної землі. Треба прищепити любов до народної пісні, науки, до материнської мови, пропагувати національні звичаї, обряди, віру в Бога, дотримуватись Божих заповідей. А ще необхідно знати героїчне минуле нашого народу, відважних носіїв національної ідеї, справжніх патріотів, які, не шкодуючи свого життя, віддали його в ім'я майбутньої незалежної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г.А. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 192 с.

2. Кононенко П.П. Українство у світовому часопросторі//Українознавство. – 2009. – №4. – С.8–21.

3. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Етнічна специфіка духовності українського народу//Народна творчість та етнографія. – 2001.

4. Кононенко П.П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і світі//Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 6–16.

5. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.

6. Петрук Л.П. Становлення і розвиток етнопедагогічних поглядів В.О. Сухомлинського // В.О. Сухомлинський і сучасність. Наук.-метод. збірник/Упор. М. О. Антонець. – К., 1994. – С. 41–47.

7. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

8. Зап. автором від Андрушко М.І. 2010 року в с. Нежухові Стрийського р-ну Львівської обл.

9. Субботский Е.В. Формирование морального действия//Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 47 – 55.

10. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка: навчально-методичний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка. – 2002. – 159 с.

11. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 62.

12. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні: Вибрані пед. твори. – К., 1989. – С. 593.

Зоряна Небесная

Семейное воспитание украинцев Бойковщины в системе гуманитарного образования

Аннотация. *В статье рассматриваются социально-исторические предпосылки возникновения бойковской педагогики. Проанализированы созданные народом основные методы и приемы семейного воспитания. Определены тенденции, условия и функции формирования прогрессивных идей и системы воспитания бойков.*

Ключевые слова: *бойковская семья, этнопедагогика, методы семейного воспитания, семейные традиции, система воспитания.*

Zoryana Nebesna

Family upbringing of Boikivshchyna Ukrainians in system of humanities education

Annotation. *The article deals with social and historical preconditions of the pedagogy formation in Boikivshchyna. Main methods and receptions of family upbringing which were created by people are analyzed. Tendencies, conditions and functions of progressive ideas formation and the system of Boyko education are defined.*

Key words: *the family of Boyko, ethnical pedagogy, methods of family upbringing, family traditions, system of upbringing*